

"ויהיו בני ישראל במדבר"

מוטי ספראי

פרשת שלח כוללת בתוכה את אחד המעברים החדים בתולדות בני ישראל. השהות במדבר, שנועדה להיות הכנה מזוזת לכניסת בני ישראל לארץ, הפכה בעטיו של חטא המרגלים למסע מפרך וממושך בשימון, ללא כיוון ויעד ברורים. ניתן אם כן לומר, שהמציאות של "ונסב את הר שעיר ימים רבים", שהחלה בפרשתנו, יצרה מציאות חדשה של גלות כעונש, ולא רק כהכנה לעתיד.

בני ישראל אינם מעכלים את השינוי המהפכני, והם מנסים לבטל את רוע הגזירה בחוזה - "הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה'" (במדבר, י"ד, מ). אך בנסיגה זה נחלו כשלון - "וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכום ויכתום עד החרמה" (שם, פס' מה).

לאחר סיפור המעשה, עוברת התורה בפתאומיות לעיסוק במספר מצוות: נסכים, חלה, קרבנות לעובדי ע"ז בשגה, פרשת המקושש ומצוות ציצית. ננסה לראות את זיקת מצוות אלה לפרשת המרגלים, ולהבין באיזה אופן תרמו דינים אלו להישרדותם של בני ישראל בגלות.

נסכים וחלה

"כי תבאו אל ארץ מושבתיכם אשר אני נתן לכם. ועשיתם אשה לה' - בישר להם שייכנסו לארץ" (רש"י, שם, ט"ו, ב).

בדברי רש"י (המסתמכים על המדרשים במקום) מצוי הסבר למיקומן של מצוות נסכים וחלה מיד לאחר חטא המרגלים: יש בכוחן של המצוות התלויות בארץ לעודד את העם, ולהחזיר בקרבם את התחושה שהגאולה והשיבה לארץ עתידים לבוא.

ניתן לקבוע שהמונח "מצוות התלויות בארץ" קיבל ציביון חדש בפרשתנו (1). קודם לעונש המרגלים לא היה מקום לתלות מצוות שאינן בעלות אופי חקלאי בשהות בארץ, שהרי כל התורה כולה נועדה לקיום בארץ, והשהות במדבר היתה בבחינת אפיזודה חולפת. מבחינה זו נושאת עמה מצוות נסכים, שאיננה קשורה לעבודת האדמה ובכל זאת מקויימת רק בארץ, מסר שלילי של ירידה רוחנית וניתוק מהמולדת.

עדיין נותר ללבן ולהבין במה נתייחדו שתי מצוות אלו - נסכים וחלה - משאר המצוות התלויות בארץ, ומדוע נבחרו דווקא הן להתמודד עם הגלות. הספורנו אומר:

"הנה עד העגל היה הקרבן ריח ניחוח בזולת מנחה ונסכים... ובחטאם בעגל הצריך מנחה ונסכים לעולת התמיד שהיא קרבן ציבור, ומאז שחטאו המרגלים הצריך מנחה ונסכים להכשיר גם קרבן יחיד. חלה תרומה תרומה - אחר חטא המרגלים הוצרך גם החלה למען יהיו ראויים שתחול ברכה בבתיאם" (ספורנו, שם).

הספורנו מציג את דין הנסכים, כתיקון לשלבי ההידרדרות של העם, מהעגל ועד למרגלים. שתי מצוות אלו, שאינן חברתיות ביסודן כתרומה ומעשר (2), באות כתשובת המשקל למוציאי דיבת הארץ רעה, כאשר מקדישים לה' מן הגידולים העיקריים: הדגן, התירוש והיצהר.

חטאת ע"ז

"והנכון, בעבור שנשאו קול כל העדה (ובכך חטאו), ונסלח להם בעבור תפלת משה, אמר 'וכי תשגו' (- פרשיית החטאות). והעד - ונסלח להם (-) רומז לו נסלח לכל עדת בני" (... (אב"ע, ט"ו, ב).

ככלל, לא קשה למצוא את הקשר בין קרבן חטאת לחטא המרגלים. הקרבן בא לכפר על עוונות מעין אלו, ואולי המקרא רומז, שבטענות המרגלים היה שמץ של כפירה במקום. הספורנו, כדרכו בפרשה זו, הולך בקו מפורט יותר, ומעמיד את הפרשיה על חודו של יוד:

"וכי תשגו - כבר התבאר בקבלה שבשגגת ע"ג הכתוב מדבר. וזהו- (לכן הובאה פרשיה זו), כי מאחר שנגזר עליהם להפיל זרעם בגויים, לא היה נמנע שישגו בע"ז בשובם לארצם".

לפי הספורנו החשש מעבודה זרה נובע במישרין ממצב הגלות. הזרע הנשחת בגלות שב לארץ במדרגה נמוכה, ונושא על גבו את תחלואי הגויים.

נקודה משמעותית נוספת העולה בפרשתנו היא מעמד העדה. כידוע, בחטא המרגלים חטאה כל העדה (3). בניגוד לחטא העגל שבו חטאו רק הערב-רב שבשולי המחנה, בחטא המרגלים העם כולו נשא באחריות לעונש.

דווקא בשל כך התיקון לחטא המרגלים חייב להעשות על ידי כל העדה כולה. מעורבותה של העדה מודגשת בכל המצוות שבפרשה: הן בנסכים - "הקהל חוקה אחת לכם" (ט"ו, טו); הן בחטאות - "אם מעיני העדה", "ועשו כל העדה", "וכפר הכהן על כל עדת", "ונסלח לכל עדת" (ט"ו, כד-כו); והן במקושש - "ויקריבו אתו... אל משה ואל אהרן ואל כל העדה", "רגום אותו באבנים כל העדה", "ויציאו אתו כל העדה" (ט"ו, לג-לו).

מקושש עצים

נחלקו הראשונים בשאלת עיתוי פרשת המקושש. יש המפרשים שמקרה זה ארע עוד במדבר סיני, קודם חטא המרגלים, על סמך דברי הספרי במקום:

"בגנותן של ישראל הכתוב מדבר, שלא שמרו אלא שבת ראשונה, ובשניה בא זה וחללה".

אם נלך בכיוונו של הספרי, יש צורך להבין מדוע ממוקמת פרשת מקושש דווקא בפרשתנו. אומר האבן עזרא:

"במדבר - לפי דעתי שהוא מדבר סיני. וכבר הזכרתי למה נסמכה הפרשה.

והזכיר דבר המקושש כי עשה ביד רמה (כהמשך לפסוק) - "והנפש אשרתעשה ביד רמה", המופיע בפרשיית חטאות הסמוכה".

לפי דרכו של האב"ע, אין קשר מהותי בין דין המקושש לחטא המרגלים. אך הרמב"ן חולק על האב"ע, ואומר:

"ולפרשה הזאת (חטאות) סמך עניין המקושש, כי היה בזמן הזה אחר מעשה המרגלים על דרך הפשט".

אף לפי הספרי, ובמיוחד לפי הרמב"ן, יש מקום לראות את מעשה המקושש לאור חטא המרגלים (4). דהיינו, לאור המהפכה שהתחוללה בעקבות חטא המרגלים במעמד המצוות. הרעיון שלא כל חובות הגוף נוהגות במדבר, יצר אצל העדה בלבול. העם לא ידע האם גם שבת תלויה בארץ, ולכן הסתפקו בדינו של המקושש והביאו אותו אל משה. ייתכן שהספק התעורר דווקא באיסוף עצים להבערה, לאור הפסוק "לא תבערו אש בכל משבתכם ביום השבת" (שמות, ל"ה, ג), הכורך את קיום השבת בהמצאות במושבות, ביטוי המופיע בפרשת נסכים התלויה בארץ.

אמנם, ההסבר המקובל בחז"ל, המופיע גם ברש"י, הוא שבני ישראל ידעו דינו של מקושש, ורק הסתפקו במיתנה הראויה לו. אולם בפרשנים ובמדרשים מצינו רמזים לשידוד המערכות שחל בעקבות חטא המרגלים:

"במצוות דלעיל כגון נסכים וחלה, כתיב בהם 'וכי תבאו אל הארץ'. 'בבאכם', ללמד שאין נוהגות אלא בארץ. אבל שבת נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, ואפילו במדבר, ולהכי כתיב ביה במדבר" (חזקוני, פס' לב).

מסתבר, שמאחורי הצורך להדגיש ששבת נוהגת אף במדבר, מסתתר טשטוש מונחים גדול, אך המדרש מרחיק לכת הרבה יותר:

"לשם שמים נתכוון (המקושש), שהיו אומרים ישראל: כיון שנגזר עליהן שלא ליכנס לארץ ממעשה המרגלים, שוב אינם מחוייבים במצוות. עמד וחילל שבת כדי שיהרג ויראו אחרים" (תורה שלמה, עמ' ריא).

המדרש מצביע על סכנה גדולה ביותר שקיימת בגלות: בקהל רווחה התחושה שהמחוייבות לקב"ה נובעת מכך שהוציאנו ממצרים וגאלנו, וברגע שאנו שבים לגלות, פוקע ממילא שטרו של הקב"ה. תחושה זו בא המקושש להפקיע (5).

מעניין להשוות את פרשתנו לפרשיה המקבילה בספר ויקרא (כ"ד, י-ג) - דינו של המקלל. גם שם בני ישראל מקריבים חוטא לפני משה, מניחים אותו במשמר כי לא פורש מה יעשה לו, ומשה מקריב את דינו לפני ה'.

אלא, ששם, ארע החטא לאחר מעשה העגל. וכפי שכבר הזכרנו, היתה בידי העם היכולת לנער את אחריותו מהחטא, ולהפנות אצבע מאשימה כלפי האספסוף. ואכן, לגבי המקלל מדגישה התורה שהוא בן איש מצרי ורק אמו מישראל, וחז"ל אף הפחיתו בערכה של אותה שלומית בת דברי. בפרשתנו, כאשר החטא דבק בכל העדה, איש לא יכול עוד לרחוץ בנקיון כפיו, ומקריבים את החוטא לפני כל העדה - ראו גידולים שגידלתם (6)!

בכל פרשת שלח מודגש השיוויון שנוצר בין המעמדות לאחר חטא המרגלים, יותר מבכל פרשה אחרת בתורה:

- "וכי יגור אתכם גר... כאשר תעשו כן יעשה" (ט"ו, יד).
- "חוקה אחת לכם ולגר... ככם כגר" (שם, טו).
- "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר" (שם, טז).
- "ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר" (שם, כו).
- "האזרח בבני ישראל ולגר הגר בתוכם, תורה אחת יהיה לכם לעושה בשגגה" (שם, כט).
- "והנפש אשר תעשה ביד רמה מן האזרח ומן הגר" (שם, ל).

השיוויון בין האזרח לגר, המודגש כל כך בפרשתנו, הוא תוצאה של חטא המרגלים, שבו חטאו כל העדה, ושל מציאות הגלות, הגורמת להחדרת התחושה "כי גרים הייתם בארץ מצרים".

ציצית

הקשר בין פרשת ציצית לחטא המרגלים, ולכל חטא, פשוט: המעידה הוכיחה שיש צורך ב'מזכירים' למניעת החטא.

אולם, בגלות יש תוכן מיוחד לזכירה. כדברי בן זומא - "ימי חייד הימים, כל ימי חייד הלילות". זכירת יציאת מצרים דרושה דווקא בלילות, בתקופת הגלות החשוכה, שאז יש צורך לשנן שמצב הגלות הוא זמני, והגאולה עתידה לבוא.

בפרשת ציצית נוסדה תפיסתו של ר' יוחנן בן זכאי, אשר תקן תקנות כזכר למקדש, ומכוחה של הזכירה - יכולה הגאולה לבוא.

"אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל היו מצויינים במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים, הוא שירמיהו אומר - הציבי לך ציונים" (ספרי, עקב, מ"ג) (7).

הערות:

(1) גם המצוות התלויות בארץ המופיעות בספר ויקרא - ערלה בפרשת קדושים, חדש בפרשת אמור ושמייטה בבהר, נתפסו בעיני חז"ל כחריגות: ערלה וחדש הן המצוות היחידות הנוהגות להלכה בחו"ל מדאורייתא, ובכך יצאו מן הגדר הקלאסי של מצוות התלויות בארץ. גם מצות שמייטה נתפסה בעיניהם של חז"ל כחריג, ולעני"ד זוהי בדיוק כוונתם בשאלה מה עניין שמייטה אצל הר סיני? חז"ל לא נתפסו לצמד המילים המיותרות "בהר סיני", המופיעות בשמייטה, אלא שאלו שאלה מהותית הרבה יותר: מה ענין שמייטה, שהיא מצוה התלויה בארץ ונוהגת רק בארץ, ומקומה אחרי חטא המרגלים בספרי במדבר ודברים, אצל הר סיני, שבו עדיין לא נטבע המונח מצוות התלויות בארץ במובנו המקובל? ועונים חכמינו ששמייטה מלמדת על כלל המצוות התלויות בארץ, שנאמרו בפרטיהן ודקדוקיהן מסיני, ולא נתחדשו לאחר הגלות, אלא רק נאמרו לאחר הגלות.

(2) אמנם חלה ניתנת לכהנים, אך ביסוד הדברים היא תרומה לה', והכהנים כשלוחי דרחמנא מופקדים על ביצוע התרומה. הם אמנם מקבלים אותה בפועל אך הם אינם בעליה. "כתרומת גורן כן תרימו אותה" (במדבר, ט"ו, כ). הביצוע זהה, ההרמה דומה, אך התכנים שונים לחלוטין.

לדעת ר"ע בקידושין לו: , שנסכים קרבו כבר במדבר, והביאה לארץ שהוזכרה בנסכים באה לחייב נסכים בבמת יחיד קודם י"ד שנה של ירושה וישיבה, מצינו מכנה משותף נוסף בין חלה לנסכים - שתיהן נוהגות מיד עם הכניסה לארץ. ניתן להסביר זאת לאור דברינו: מצב הגלות מנע את קיום המצוות שבפרשתנו, וברגע שהסתלקה מציאות זו, מתחייבים בנסכים וחלה. ואילו בשאר המצוות התלויות בארץ ובעבודת הקרקע, יש צורך בישיבה בארץ ישראל ממש, הקיימת רק לאחר י"ד שנה של ירושה וישיבה.

(3) במדבר, י"ג, כו; י"ד - א, ב, ז, י, כו, לה, לו.

(4) וכך גם חז"ל במסכת שבת צו: . "אלא מאין היה? מן המעפילים היה (- המקושש)".

(5) תחושה דומה היתה קיימת לאחר גלות בבל, ולשם כך נכתבה האמנה, שבה מדגישים העם את מחויבותם לקב"ה גם בגלות ובעבודת (נחמיה, ט', לו; י', א), זאת בניגוד לדברי העם ביחזקאל - "עזב ה' את הארץ" (שם, ח', יב). ייתכן שאף המילה לדורותיכם, המופיעה מספר פעמים במצוות בפרשתנו (- ט"ו, טו; שם, כא; שם כג; שם לח) באה להדגיש את המחויבות לדורות.

(6) בהבאת המקושש לפני העדה קיים גם סימן מבשר רע לבאות. בפרשת המקלל הובא החוטא לפני משה, לפני המנהיג הבלתי מעורער. בפרשתנו מוזכר משה בכפיפה אחת עם אהרן וכל העדה, דבר המצביע על ירידת מעמדו של משה, שבאה לידי ביטוי באופן חד בפרשה הבאה - פרשת קורח.

(7) השינוי שחולל חטא המרגלים יכול להבחין גם בהשוואה בין פרשת המועדים באמור - קודם החטא, ובפנחס - לאחריו. זאת לאור דברי רבי שמעון במשנה במנחות (ד', ג) "שכל האמור בחומש הפקודים - קרב במדבר, וכל האמור בתורת כהנים - לא קרב במדבר", זאת בניגוד למגמה הכללית לדחות את התלוי בארץ לספר במדבר. אך בשל קוצר היריעה השמטתי דיון זה, המחייב התמקדותהן בקשר בין המועדים לארץ, והן בקשר שבין הקרבנות והמדבר.